

УДК 343.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.26>

ПРОБЛЕМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ВІЙНИ

Аніщук В.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права
факультету бізнесу та права*

Луцького національного технічного університету

ORCID: 0000-0002-9854-4932

e-mail: viktoriya.anishchuk@ukr.net

Пундор Ю.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
факультету бізнесу та права*

Луцького національного технічного університету

ORCID: 0000-0002-4322-2899

e-mail: yuliapyndor@gmail.com

Аніщук В.В., Пундор Ю.О. Проблеми притягнення до відповідальності за колабораційну діяльність в умовах війни.

Колабораційна діяльність у період збройного конфлікту є одним із найскладніших явищ з точки зору правового регулювання та притягнення до відповідальності. В умовах сучасної війни питання співпраці громадян з окупаційними силами набуває особливого значення, адже такі дії можуть мати негативний вплив на національну безпеку, суспільну злагоду та правопорядок. Водночас встановлення меж колабораційної діяльності, відмежування її від інших правопорушень та забезпечення справедливого правосуддя становлять значний виклик для національних судових та правоохоронних органів. Актуальність теми дослідження обумовлена не лише зростанням кількості випадків колабораційної діяльності в умовах військової агресії проти України, а й необхідністю вдосконалення законодавства для ефективного та обґрунтованого притягнення до відповідальності осіб, причетних до співпраці з ворогом. На сьогодні правозастосовна практика демонструє суттєві труднощі у кваліфікації колабораційних дій, що зумовлено як прогалинами у законодавстві, так і відсутністю єдиного підходу до оцінки таких діянь. У статті розглянуто актуальні проблеми притягнення до відповідальності за колабораційну діяльність у контексті збройного конфлікту. Здійснено аналіз національного законодавства, що регулює питання кримінальної відповідальності за співпрацю з окупаційними силами, а також досвід зарубіжних країн. Виявлено основні проблеми правозастосування, зокрема складнощі у кваліфікації дій, доказуванні вини та забезпеченні справедливого судового процесу. Особливу увагу приділено викликам, пов'язаним із визначенням колабораційної діяльності в сучасних умовах війни. Запропоновано шляхи вдосконалення правового механізму притягнення до відповідальності з урахуванням сучасних безпекових викликів. У статті здійснено комплексне дослідження проблемних аспектів притягнення до відповідальності за колабораційну діяльність в умовах війни, аналіз національної нормативно-правової бази у цій сфері. Особливу увагу приділено питанням правової кваліфікації дій, що можуть бути розцінені як колабораційні, та аналізу проблем доказової бази в кримінальних провадженнях.

Ключові слова: колабораційна діяльність, кримінальна відповідальність, правозастосування, збройний конфлікт, правове регулювання.

Anishchuk V.V., Pundor Yu.O. Problems of criminal liability for collaboration activities in wartime.

Collaboration activities during armed conflict represent one of the most complex phenomena in terms of legal regulation and holding individuals accountable. In the context of modern warfare, the

issue of citizens cooperating with occupying forces becomes particularly significant, as such actions can negatively affect national security, social cohesion, and public order. At the same time, establishing the boundaries of collaboration activities, distinguishing them from other offenses, and ensuring fair justice pose a significant challenge for national judicial and law enforcement authorities. The relevance of the research topic is driven not only by the increasing number of collaboration cases amid military aggression against Ukraine but also by the need to improve legislation for effective and justified prosecution of individuals involved in cooperation with the enemy. Currently, law enforcement practice demonstrates significant difficulties in qualifying collaboration activities, which is due to both legislative gaps and the lack of a unified approach to evaluating such actions. The article addresses the current problems of holding individuals accountable for collaboration activities in the context of armed conflict. It analyzes national legislation regulating criminal liability for cooperation with occupying forces, as well as the experience of foreign countries. The main issues of law enforcement are identified, particularly the challenges in qualifying actions, proving guilt, and ensuring a fair judicial process. Special attention is paid to the challenges associated with defining collaboration activities in modern wartime conditions. The paper proposes ways to improve the legal mechanism of accountability, taking into account current security challenges. The article provides a comprehensive study of problematic aspects of holding individuals accountable for collaboration activities during wartime and analyzes the national legal framework in this area. Particular attention is paid to the issues of legal qualification of actions that may be considered collaborative, as well as the analysis of evidence-related challenges in criminal proceedings.

Key words: collaboration activities, criminal liability, law enforcement, armed conflict, legal regulation.

Постановка проблеми. Колабораційна діяльність у період війни є складним та багатограним явищем, яке породжує численні правові, моральні та соціальні дилеми. В умовах збройного конфлікту проблема співпраці громадян з окупаційними силами набуває особливого значення, адже така діяльність може завдавати шкоди національним інтересам, порушувати права людини та підірвати суверенітет держави.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вдосконалення правового механізму притягнення до відповідальності за колабораційну діяльність з огляду на нові виклики, що постають перед Україною в умовах збройної агресії. Незважаючи на активний розвиток національного законодавства в цій сфері, на практиці виникають складнощі у визначенні колабораційних дій, доказуванні вини та забезпеченні справедливого судочинства.

Стан опрацювання проблематики. В Україні є науковці правовій сфері, які досліджували проблему колабораціонізму, зокрема з точки зору правових аспектів, відповідальності за колаборацію та її юридичних наслідків. Ось деякі з них: В. Мусіяка, І. Коліушко, С. Головатий, О. Банчук, Т. Сліпачук, О. Кравчук, А. Політова, М. Бондаренко, І. Яковюк, М. Рубашенко, Н. Шульженко тощо.

Метою статті є аналіз сучасних підходів до кримінально-правової відповідальності за колабораційну діяльність, виявлення проблем застосування відповідних норм та пошук шляхів їх удосконалення в контексті сучасних викликів безпеки.

Виклад основного матеріалу. До березня 2022 року кримінальне законодавство не передбачало такого складу кримінального правопорушення, як колабораційна діяльність. До 2014 року у цьому не було об'єктивної потреби, а норми Кримінального кодексу України (далі – КК), як і інших законів, є відображенням об'єктивної реальності: територіальну цілісність України не порушували, її території не захоплювали і вони не підпадали під контроль держави-агресора, громадяни України не перебували в умовах окупації. З березня 2022 р. до КК було включено нову статтю 111-1 «Колабораційна діяльність», що охоплює значну кількість складів кримінальних правопорушень щодо співпраці з державою-агресором.

Щоб краще розкрити актуальність цієї теми можна поглянути на масштаби цього кримінального правопорушення. З початку повномасштабної агресії РФ Служба безпеки розслідує більше 2 тисяч кримінальних проваджень щодо колаборантів. У рамках проваджень уже майже 1 тис. осіб отримали повідомлення про підозру [1]. Станом на 15 червня 2024 року, за даними Служби безпеки України, в Україні зареєстровано 9179 кримінальних проваджень за статтею 111-1 КК України (колабораційна діяльність). В ЄДРСР занесені 1442 вироки по справах про колабораціонізм [2].

Вперше обвинувальний акт за колабораціонізм було направлено до суду 31 березня 2022 року. За даними прокуратури, мешканець Краматорська Донецької області закликав у соціальній мережі «TikTok» до підтримки дій РФ та виступив із запереченням озброєної агресії. [3]

Одним з найбільших випадків колабораційної діяльності стався в Херсонській області, керівником окупаційної адміністрації Херсонської області став Володимир Сальдо, який у 2002-2012 роках був мером Херсона, прихильником репресій проти опозиції у 2014 році. Після окупації у березні 2022 року Сальдо став одним із засновників колабораціоністського «Комітету порятунку за мир та порядок», а через місяць російські військові захопили міську раду Херсона та призначили Сальдо головою окупаційної адміністрації. Під час окупації Тростянечкої громади, Сумської області, маючи проросійську позицію, депутати Охтирської районної ради Олександр Курпіль, Микола Мірошніченко та Валерій Партала із партії «Наш край» співпрацювали з військовослужбовцями збройних сил Російської Федерації. І це лише дуже мала частина усіх кримінальних правопорушень про які відомо суспільству. Діяльність колаборантів, на жаль, продовжує існувати навіть після деокупації територій, оскільки багато людей, які співпрацювали з агресором, можуть приховувати свою роль. Справжні масштаби колабораційної діяльності можуть бути набагато більшими, адже частина даних кримінальних правопорушень може залишатися непоміченою або замовчуваною через різні фактори, такі як страх перед репресіями, недостатність доказів чи відсутність належних умов для розслідувань.

Загалом, проблема колабораційної діяльності в умовах війни потребує не лише кримінального переслідування, а й глибшого розуміння механізмів та причин, що призводять до співпраці з агресором. Це вимагає всебічного підходу до питання, що включає не лише правові заходи, але й психологічні, соціальні та політичні аспекти, з урахуванням потреби в реабілітації суспільства після завершення конфлікту.

Важливим є аналіз міжнародного досвіду притягнення до відповідальності за колабораціонізм. Наприклад, після звільнення Франції від нацистської окупації, країна провела масштабну кампанію проти колаборантів. Між 1944 і 1951 роками офіційні суди винесли 6763 смертних вироків (3910 заочно), з яких 791 були виконані. Більш поширеним покаранням було «національне пониження», що передбачало втрату громадянських прав і було застосовано до 49723 осіб. Відомі фігури, такі як Філіп Петен, були засуджені за зраду, хоча деякі, як Моріс Папон, уникли покарання і навіть обіймали високі посади в післявоєнній Франції [4]. Німеччина продовжує притягати до відповідальності осіб, причетних до нацистських злочинів. Спеціальний суд у Людвігсбурзі з 1958 року допоміг знайти та притягнути до відповідальності близько 7000 нацистських воєнних злочинців. Навіть у 2025 році німецькі суди розглядають справи осіб, які були підлітками під час служби в концетраційних таборах [5]. Після Другої світової війни Угорщина засудила приблизно 26000 осіб за державну зраду, воєнні злочини або злочини проти людяності. У Чехословаччині близько 32000 осіб були притягнуті до суду за співпрацю з нацистами [6].

Термін «колабораціонізм» (від франц. collaboration – співпраця) науковці тлумачать як добровільну співпрацю окремих груп чи прошарків населення окупованих територій з окупантами. Сучасні дослідники розмежовують власне колабораціонізм, який передбачає наявність політичної угоди з окупантом, та «кооперування» (англ. cooperation) з окупаційною владою у цивільних галузях, а також «спільне ведення війни» (англ. co-belligerence) на боці окупаційних сил [7]. О. Ілларіонов визначає колабораціонізм як усвідомлене, добровільне й умисне співробітництво громадянина України з ворогом (окупантом, країною-агресором тощо), в його інтересах і на шкоду своїй державі (в політичній, інформаційній, економічній та інших сферах) [8].

Є. Письменський зазначає те, що суб'єктивна сторона колабораційної діяльності є спільною для всіх її форм та характеризується виною у формі умислу (як прямого, так і непрямого), за якого особа: 1) усвідомлює суспільно небезпечний характер відповідного діяння, тобто здатність через надання допомоги державі-агресору спричинити шкоду взятим під охорону кримінального права цінностям, а саме — інтересам держави у частині забезпечення її національної безпеки; 2) передбачає неминучість або можливість спричинення такої шкоди; 3) бажає або свідомо припускає, що в результаті вчинення такого діяння може бути заподіяна шкода відповідному об'єктові посягання [9].

Основні труднощі у правильній кваліфікації протиправних дій, розмежуванні колабораційної діяльності від інших кримінальних правопорушень і визначенні справедливого покарання виникають через те, що стаття 111-1 КК охоплює ті самі дії, що передбачені іншими статтями КК

як інші кримінальні правопорушення. У результаті неправильна кваліфікація може призвести до призначення несправедливого або необґрунтованого покарання, а також стати підставою для незаконного звільнення від відповідальності чи помилкового засудження.

Однакові дії можуть підпадати під різні статті Кримінального кодексу, зокрема під: 111 КК України «Державна зрада»; 111-1 КК України «Колабораційна діяльність»; 111-2 КК України «Посібництво державі-агресору»; 436-2 КК України «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України, глорифікація її учасників».

Проблеми з кваліфікації стосовно цієї статті можна поділити на такі: невизначеність та нечіткість, визначення «сприяння окупаційному режиму», стаття 111-1 посиляється на сприяння окупаційному режиму, але не визначає конкретних критеріїв або його обсягу. Зокрема, йдеться про участь у виконанні наказів окупаційної влади, надання ресурсів та участь в адміністративних структурах. Тлумачення цього питання дуже різняться, що ускладнює юридичне визнання.

Слід зазначити, що кримінальна відповідальність за перераховані вище діяння настає лише в тому разі, коли акти колабораційної діяльності вчиняються особою добровільно, а не під примусом, але важко визначити і дізнатися чи конкретне діяння було вчинене добровільно, а не через примус. Немає чіткого розмежування між добровільною і примусовою співпрацею з окупаційними силами. У багатьох випадках люди, які співпрацюють з окупаційними силами, роблять це під примусом або під загрозою для свого життя, що ускладнює кваліфікацію вчиненого як кримінального правопорушення.

Труднощі зі збором доказів, якщо підозрюваний перебуває на окупованій території, слідчі починають заочне досудове розслідування і заочний судовий розгляд. Коли розслідування відбувається на деокупованій території, частина доказів також може бути знищена обстрілами. Звідси виникає необхідність пошуку інформації у відкритих джерелах: в інтернеті, соціальних мережах тощо. Проте електронні докази можуть підробити, викривити або штучно створити [10].

Основним джерелом доказів є покази свідків, однак особи, які перебували під окупацією, можуть стати жертвами неправдивих свідчень від недоброзичливців. Свідки можуть або навмисно говорити неправду, або помилково оцінювати ситуацію через неповноту інформації.

Відповідальність за ст. 111-1 КК не настає за добровільне: а) зайняття посади в органі влади, створеному до окупації (це може бути кваліфіковано за ст. 111 КК як державна зрада); б) виконання роботи, що не пов'язана з державною посадою, (лікар, фармацевт, працівник житлово-комунальної сфери, пожежник, працівник ритуальної служби чи кладовища, адвокат тощо), це не включає примус чи участь у воєнних операціях (відповідно до ст. 40 Женевської конвенції).

Висновки. Суспільна небезпека колабораційної діяльності як кримінального правопорушення полягає у тому, що це явище є серйозною загрозою національній безпеці та державному суверенітету. У вітчизняному кримінальному законодавстві ця стаття існує лише три роки, в результаті, практично не напрацьована судова та слідча практика. Тому при кваліфікації такого кримінального правопорушення виникає багато питань і дискусій.

Через складність визначення меж і форм колабораціонізму, а також різноманіття обставин, за яких особа може бути змушена до співпраці з агресором, правова кваліфікація таких дій є надзвичайно складною. Важливим є правильне визначення, що саме є колабораціонізм, чи є він добровільним або примусовим, і які конкретно дії можуть бути кваліфіковані як кримінальні правопорушення. Тому законодавець повинен чітко окреслити критерії і межі цього правопорушення, що забезпечить ефективне й справедливе правосуддя, а також зменшить ризик помилкових вироків чи незаслужених покарань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. З початку війни СБУ оголосила про підозру за колабораціонізм майже 1 тис. осіб. *Офіційний сайт служби безпеки України*. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/z-pochatku-viiny-sbu-oholosyla-pro-pidozru-za-kolaboratsionizm-maizhe-1-tys-osib>.
2. Законодавство про колабораціонізм не відповідає міжнародному гуманітарному праву і переслідує українців, які намагаються вижити в окупації. URL: <https://zmina.ua/event/zakonodavstvo-pro-kolaboraczionizm-ne-vidpovidaye-mizhnarodnomu-gumanitarnomu-pravu-i-peresliduye-ukrayincziv-yaki-namagayutsya-vyzyty-v-okupacziyi-zvit>.

3. Гришанова Н. В Україні скеровано до суду перший обвинувальний акт за колабораціонізм URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/210314_v-ukran-skеровано-do-sudu-pershiy-obvinuvalniy-akt-za-kolaboratsionizm.
4. Pursuit of Nazi collaborators. Wikipedia. (n.d.). URL: en.wikipedia.org.
5. German court still building cases against former Nazis. *New York Post*. (2025, May 7). URL: nypost.com.
6. Postwar trials and denazification. *The Holocaust Explained*. (n.d.). URL: theholocaustexplained.org.
7. Василенко Ю.В. Колабораційна діяльність: кримінально-правова характеристика складу кримінального правопорушення. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права*. 2022. Вип 1. С. 3–8.
8. Ілларіонов О. Суспільний запит на заборону колабораціонізму. *Юридичний вісник України*. 2013. № 13 (1133). С. 4.
9. Лігун А.І. Суб'єктивні ознаки колабораційної діяльності. *Науковий вісник київського інституту національної гвардії України* 2024. № 1. С. 99–104.
10. Маньковська В. Колабораційна діяльність: проблеми кваліфікації та притягнення винних до відповідальності URL: <https://svidomi.in.ua/page/kolaboratsiina-diialnist-problemy-kvalifikatsii-ta-prytiahnennia-vynnykh-do-vidpovidalnosti>.